

УДК 130.2

СОЦІАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ВЛАДНОГО ВПЛИВУ НА ЛЮДИНУ В КОНТЕКСТІ ДОКТРИНИ М.ФУКО

2005 р., І.І. Федорова

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національного технічного університету України
“Київський політехнічний інститут”,*

О.Ю. Тургенєва

*аспірантка кафедри філософії
Національного технічного університету України
“Київський політехнічний інститут”*

Сучасна гуманістична наука актуальною проблемою наукових розвідок вважає соціальні механізми владного впливу на людину. Це підтверджується, зокрема, тим ефективним “арсеналом” способів владного впливу на людину, що їх має сучасне суспільство. Чимало вчених досліджує приховані механізми маніпулювання суспільною думкою, проте на сьогоднішній день досить незначна кількість дослідників приділяє увагу тим соціальним механізмам владного впливу, що склалися століттями. Цей вектор аналізу був започаткований ще Мішелем Фуко, який прагнув розглядати соціальні механізми владного впливу через категорію “влада–знання” і пов’язане з нею поняття дисциплінарного простору. Сьогодні така постановка питання значно активізувалася, оскільки відкриває новий цікавий напрям – дозволяє розкрити суть формалізованого управлінського впливу на людину (державного управління) через розкриття особливостей владного впливу, здійснюваного неформально і опосередковано – через дисциплінарний простір, що її оточує, та управлінський вплив “влади–знання”, який людина відчуває на собі постійно, часто сама того не усвідомлюючи.

Темі влади, і, зокрема, механізмам владного впливу на людину присвячені роботи таких сучасних вчених, як З. Сокулер, В. Речицький, В. Гринько [1-3]. Так, В. Речицький, розглядаючи проблему сучасного інформаційного простору, робить наголос на “інформаційних важелях”, за допомогою яких влада впливає на суспільство, контролює рівень соціальної стабільності, тощо. Інтерес в контексті даної статті викликає робота З. Сокулер “Знання і влада: наука в суспільстві модерну”, у якій автор спирається на розробки М. Фуко, присвячені темі дисциплінарної влади, використовуючи їх в якості аналітичного інструменту.

Цікавим аспектом в розгляданні проблеми владних механізмів є порівняння “влади-знання” з управлінням, здійснюваним державою. В межах даної статті це порівняння здійснюється, зокрема, шляхом виявлення основних відмінностей управлінських систем двох вищезгаданих соціальних механізмів владного впливу на людину – влади–знання і державного управління, для глибшого розуміння цих відмінностей ми окреслюємо поняття

“влади–знання”. Також, спираючись на працю М. Фуко (“Історія безумства в класичну епоху”), в якій останній і виводить поняття влади–знання, ми розкриваємо природу цього явища.

Відтак, метою даного дослідження є: розкриття “подвійної природи” владного тиску, під яким постійно перебуває людина, шляхом порівняння двох вищезгаданих явищ, одне з яких (управління, здійснюване державою) має чітку формалізовану структуру, натомість друге (“влада–знання”) формалізованої структури не має (таким чином, владний вплив на людину здійснює через знання останньої про спосіб організації соціального простору, в якому вона мешкає).

Говорячи про соціальні механізми владного впливу на людину, слід визначити суперечливу подвійну сутність цього явища: механізми владного впливу містять у собі способи вивільнення з-під цього впливу. Тому наш сучасник набагато більш невільний, ніж його попередники, але ніколи ще не було у людини стількох можливостей для вивільнення, як сьогодні, оскільки кожна нова форма владного впливу породжує відповідну форму протесту, і ці дві форми перебувають у стані діалектичної взаємодії.

В самій постановці проблеми не випадково акцентовано на *людині*: історія не знає прикладу, щоб будь-яка істота, початково природна, не почала пристосовуватися до природи, аби захистити себе від її руйнівного впливу і забезпечити можливість виживання для свого виду, а створило нову природу – культуру, перетворившись, тим самим, на істоту соціокультурну. Однак, позбавивши себе частково природної для всіх живих істот залежності від початкового середовища існування, людина приречена себе на залежність від культури і соціуму.

Інакше кажучи, створивши для себе сприятливі умови життєдіяльності, вивільнивши себе, таким чином, з-під тиску природних умов, людина зовсім не стала більш вільною істотою, оскільки з цього моменту вона вимушена жити відповідно до норм та правил, що їх диктує суспільство, постійно відчуваючи на собі його владний вплив.

В порівнянні з історичними прикладами минулих епох, коли методи владного впливу на людину зводилися передусім до фізичного тиску, який вона відчувала постійно, доба сучасності розкриває безмежні обрії свободи для неї. Однак, за химерною демократичністю і ліберальністю сучасного суспільства, криються потужні механізми, призначення яких підкорити собі волю індивіда. І сучасний соціум не був би гуманним, якби не винайшов прихованих способів впливу, які залишили позаду себе механізми фізичного примусу, властиві минулим епохам. Засоби масової інформації, канали і методи, за допомогою яких здійснюється донесення інформації до кожної конкретної людини – це, напевно, найбільш ефективні і розповсюджені сьогодні, але далеко не всі способи впливу на індивіда.

В процесі соціалізації, коли людина перетворюється на істоту соціокультурну, їй прищеплюється здатність коритися владному впливу соціального середовища і все подальше її життя проходить у залежності від регламентацій суспільства. Однак не можна говорити про деструктивний, з

точки зору свободи, вплив соціалізації: питання про механізми вивільнення людини не могло б виникнути, якби людина не стала соціальною істотою.

На нашу думку, найбільш впливовими, і в той же час протилежними за принципом дії є такі способи владного впливу на індивіда, як “влада–знання” і управління, здійснюване державою. Саме вплив “влади–знання” і владний тиск держави людина відчуває постійно, часто сама того не усвідомлюючи. В свою чергу, суспільство, так само, як і держава, може здійснювати свій владний вплив тільки на соціокультурну істоту, а саме такою і є людина. Отже, перед тим, як розглядати державне управління, слід розглянути суспільство і людину як його продукт.

Існує багато означень суспільства, однак усі вони визначають суспільство як спосіб взаємодії людей. Тут варто згадати про механізм, за допомогою якого передається соціально значуща інформація від покоління до покоління – про культуру. Головна функція культури – людинотворча: опредмечуючи соціально значущу інформацію, людина реалізує свій творчий початок, розпредмечуючи інформацію, залишену попередніми поколіннями, людина стає і залишається людиною. Соціально значуща інформація міститься у так званому “предметному тілі культури” – матеріальних речах, котрі, в свою чергу, можуть формувати простори культури. А через ці простори, які зветься дисциплінарними, і реалізується такий спосіб владного впливу на індивіда, як “влада–знання”.

Категорію “влада–знання” розкриває Мішель Фуко в своїй роботі “Історія безумства в класичну епоху”. Ці теми отримали подальший розвиток в наступних роботах Фуко, передусім, в книзі: “Наглядати і карати: народження в’язниці і в першому томі “Історії сексуальності” яка має назву “Воля до знання”. В цих роботах Фуко продовжує дослідження генезису сучасної людини. Його праця виливається, врешті-решт, в грандіозну концепцію формування сучасного суспільства, яке складається у ХІХ столітті як наслідок епохи Просвітництва і буржуазних революцій. Він показує, що це суспільство відрізняється особливою, раніше небаченою системою влади – “владою над живим біологічним видом (bio-pouvoir)”. *Така влада функціонує як постійно діючий і прагнучий до максимальної ефективності механізм всеосяжного контролю [5,14].*

Влада, нерозривно пов’язана зі знанням, влада, що спирається на знання у своєму прагненні до ефективності – це особлива система влади, влада над живим.

Поняття влади аналізується у заключних розділах “Волі до знання”. Фуко нагадує, передусім, що протягом багатьох століть, що передували епосі Просвітництва і буржуазних революцій, відмінною рисою суверена було право на життя і смерть його підданих. Точніше, це було право на те, щоб умертвити чи залишити жити. Так, суверен міг позбавити підданого життя, якщо той вийде з-під контролю і насмілиться загрозувати життю суверена. Право суверена означало, по суті, право взяти у підданого будь-що: майно, час, тіло, і, нарешті, саме його життя. Але в класичну епоху Захід пережив глибоку трансформацію подібних механізмів влади. Відбирання у підданих того, що їм

належить, перестало бути головною формою здійснення влади. Проте, сформувалася неабияка кількість інших форм: заохочення, підтримка, контроль, нагляд, управління і організація. Право позбавити підданого життя змінилося розмаїтими формами управління його життям і життям соціального тіла взагалі. Влада почала знаходити свою легітимність у забезпеченні ефективного функціонування соціального тіла у всьому розмаїтті його життєвих функцій.

Наочний симптом зміни характеру влади наприкінці XVIII століття – ставлення до смертної кари. Протягом тривалого часу страта була, поряд з війною, однією з основних форм реалізації права суверена: вона являла собою відповідь на зазіхання на його особу, закон чи волю. Поступово, по мірі того, як війни ставали все більш масовими і кривавими, на ешафотах позбавлялося життя все менше і менше людей. Одна й та сама причина обумовлювала і перше, і друге. Насправді, оскільки влада взяла на себе функцію управління життям, сама внутрішня логіка її існування, а зовсім не прояв гуманних почуттів, все більш ускладнювала застосування смертної кари. Смертна кара для такої влади була одночасно і границею, і внутрішнім протиріччям: влада немовби розписується в тому, що не може зробити дане людське тіло керованим. Тому підґрунтям для смертної кари стає не жадливість самого злочину, а небезпечність особи для суспільства. На законних підставах вбивають того, хто являє для інших пряму біологічну небезпеку [5,17].

Новітні технології влади склалися поступово і непередумовлено в різних сферах суспільного життя. Однією з найважливіших технологій була “дисциплінарна влада”, або дисципліна, поняття якої Фуко докладно розвиває в книзі “Наглядати і карати: народження в’язниці” [6].

Дисциплінарна влада, яка формується у XIX ст., починається з пересування індивідів у просторі. Вона потребує замкнутого простору, в якому діють свої закони й правила: місця “дисциплінарної монотонності”. Це робітні будинки для жебраків і злидарів. Це коледжі: в області освіти поступово затверджується монастирська модель, і інтернат розглядається як найбільш досконала форма освіти і виховання. Це казарми, які також з’являються у XVIII ст.

Однак, принцип “замкнутого простору не був ні постійною, ані необхідною приналежністю дисциплінарного апарату. Не менш значущим також є принцип “розмежування”. Дисциплінарна влада прагне до розкладення груп і мас на елементарні складники – індивідів, і віднесення кожному індивіду суворо визначеного місця. Вона не терпить дифузної циркуляції індивідів, небезпечних і некорисних згуртувань. Кожен індивід має завжди бути на своєму місці, кожного в будь-який момент можна знайти, проконтролювати – і більш повно використати.

Але місце, відведене кожному індивіду у просторі – більше, ніж просто місце: це одночасно і ранг індивіда, його місце в тій класифікації, котру здійснює дисциплінарна влада. Так, злочинців розділяють в залежності від

характеру злочину, хворих – від характеру захворювання, учнів в класі – в залежності від поведінки і успішності навчання [5,15].

Дисципліна, утворюючи “чарунки”, “місця” і “послідовності”, тим самим формує складний дисциплінарний простір, одночасно архітектурний, функціональний і ієрархічний. Простір всередині тюрми, лікарні, психіатричної лікарні заповнюється людьми, обов’язок яких – підкорюватися правилам внутрішнього розпорядку, тобто підтримувати заведену у даному закладі дисципліну. Людина у всіх закладах такого типу невольна, вона – об’єкт владних стосунків. Ці стосунки пронизують увесь дисциплінарний простір: навіть архітектура подібних закладів слугує прагненню зробити людину, яка перебуває всередині, об’єктом постійного нагляду і контролю.

Поміщення людей в соціальні інститути і нав’язування їм певних режимів є один із способів, у який влада “вкладає” явища у свою “апріорну форму споглядання”. Звичайно, її прояви влади, і способи її існування ширші, ніж соціальні інститути. Однак, на прикладі соціального інституту найлегше пояснити поняття “влади–знання”. “Влада–знання” – це таке знання, яке розвивається і збагачується шляхом збору інформації і спостережень за людьми як об’єктами влади – наприклад, тими, що знаходяться у специфічній і досить неприродній ситуації дисциплінарного інституту. Фуко підкреслює, що одна з функцій всіх дисциплінарних інститутів сучасного суспільства – збір статистичних даних і створення певних збірників знань про свої об’єкти. “Влад–знання” – це також і влада, що існує і реалізується у формі знання, в тому числі особливого знання про людей, включених до існування і відтворення владних структур [5,16].

Отже, з однієї сторони, під “владою–знанням” розуміємо форму знання, яка має, як мінімум, дві сторони: по-перше, “влада–знання” – влада, яка збагачується шляхом збору інформації про людей як об’єкти влади, як правило, – в межах певного дисциплінарного моно-простору, “влада–знання” – влада, що існує і реалізує себе у формі “особливого знання про людей”. Однак, є у цього явища і зворотній бік: влада-знання – не тільки знання *про* людей, це також знання *людей*, зокрема – знання людей про норми поведінки в рамках певного дисциплінарного простору. Тобто, на певному етапі розвитку дисциплінарних інститутів суб’єкт влади вже не здійснює прямого “нав’язування” об’єктам влади тих чи інших “режимів”, норм поведінки, – цю роль беруть на себе інші об’єкти влади і сам простір (наприклад, його архітектура, яка диктує норми гуртожитку).

З метою висвітлення основних відмінностей державного управління від “влади–знання”, залучимо поняття управлінської системи. До основних компонентів управлінської системи відносяться:

1) суб’єкт управління, тобто джерело керуючого впливу, той, хто здійснює керуючий вплив на об’єкт з метою переведення його в інший стан;

2) об’єкт управління, тобто те, на що спрямований керуючий вплив суб’єкту, який функціонує під цим впливом;

3) керуючий вплив, тобто комплекс цілеспрямованих і організуючих команд, заходів, прийомів, методів, за допомогою яких здійснюється вплив на об’єкт і досягаються реальні зміни в ньому;

4) зворотні зв'язки, тобто інформація для суб'єкта про результативність керуючого впливу і змін в об'єкті.

На нашу думку, управління, здійснюване державою, на відміну від "влади–знання", має таку важливу характеристику, як чітко визначений суб'єкт управління – держава. У випадку зі "владою–знанням", роль суб'єкта управління виконує дисциплінарний простір, також якості суб'єкта управління частково виявляють такий компонент управлінської системи, як керуючий вплив, адже невід'ємною частиною дисциплінарного простору є цілий комплекс прийомів і методів, завдяки яким простір функціонує за призначенням. Таким чином, сучасна людина знаходиться під владним впливом не тільки офіційного, формалізованого і структурованого суб'єкта управління, тобто держави, яка має чітко визначений арсенал інструментів владного впливу на індивіда, але й "влади–знання", "особливої форми влади", яка здійснює свій владний вплив опосередковано, через дисциплінарний простір, артефакти, тощо. Це означає, що, навіть позбавившись держави як такої, людина все одно залишається об'єктом владних відносин, постійно відчуючи владний тиск на себе.

Специфіка соціально-керуючого (суспільного і державного) впливу на індивіда зумовлює методи вивільнення з-під цього впливу. Інакше кажучи, будь-який спосіб владного впливу містить у собі протидію – відповідні форми протесту й емансипації. Тобто, суспільство, виступаючи носієм свідомості і роблячи людину в процесі соціалізації об'єктом свого управлінського впливу, тим самим обумовлює емансипуючи можливості людського розуму. А держава, виступаючи суб'єктом влади, який здійснює владний тиск на індивіда, породжує, в свою чергу, безліч способів вивільнення, зокрема. бунт. Таким чином, даний вектор аналізу формує необхідне підґрунтя, яке дає можливість в подальших дослідженнях звернутися до більш детального розгляду таких соціальних явищ, як нонконформізм, протест, емансипація, бунт, тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гринько В.* Власть: генезис, компоненты, методы функционирования. – <http://www.ksaa.edu.ru:8101/~grivse/politmechf.htm>
2. *Речицкий В.* Открытость информации как универсальное требование // Индекс. – 2004. – № 20. — <http://www.index.org.ru/journal/20/rechizki20.html>
3. *Сокулер З.А.* Знание и власть: наука в обществе модерна. – С.-Пб.: Изд-во Русского Христианского гуманитарного института, 2001. – 204 с.
4. *Фуко М.* Археология знания. – К.: Нике-Центр, 1996. – 206 с.
5. *Фуко М.* История безумия в классическую эпоху. – С.-Пб.: Унив.кн., 1997. – 573 с.
6. *Фуко М.* Надзирать и наказывать: рождение тюрьмы. – М.: AD Marginem, 1999. – 478с.